

PULA INVUULA

Šireletša puno ya gago go mollo

MAREGA A A BATAMELAGO A TLO LATELA SELEMO SE SETELELE LE LEHLABULA LEO LE BEGO LE KOLOBILE GO FETA TEKANYO. KA BAKA LA SEHLA SA PULA YE NTŠI GO NA LE PHULO YE BOTSE YA DIRUIWA, EUPŠA SE SE RA GAPE GORE MELLO YA HLAGA E KA BA KOTSI YE KGOLO LENYAGA.

Mollo o ka senya kudu polaseng. Lehlokwana le tee la mollo le ka fediša naga ya diketekete tša dihektare. Bontši bja mello ye e senyago dibjalo bo hlaga pele ga puno goba ge go seno bunwa ka ge ka nako yeo mabele a tla be a budule le gona dibjalo di omeletše.

Ka moo mello e ka thibelwago

- Bana ba se ke ba raloka ka mahlokwana a mollo.
- Se lahlele mahlokwana a mollo goba disekerete tše di tukago bjanyeng, matlakaleng, hlageng ye e omilego goba ka bobolokelong.
- Se gotše mollo nageng, kudu ge phefo e foka.
- Kgonthiša gore mollo ofe le ofe o tingwa gabotse.

Ge o bona mollo

- Ge o bona mollo wa hlaga, begela baagišani ba gago goba rasetimamollo wa gae semeetseng. Ba hlalošetše ka nepagalo fao mollo o lego gona.

- Yo mongwe a a šale gae gore a tsebiše ba bangwe ka ga mollo woo. Ge o na le mogala goba radio ya mohuta wa go boledišana e šomiše go romela tsebišo ye mpsha ye e amogelwago semeetseng.
- Ge o se mongnaga ka noši, tsebiša mongnaga lefelo le le nepagetšego la mollo.
- Gapela diruiwa tšohle lefelong le le bolokegilego o šuthele le ditlhamo lefelong le bjalo.

Dithulusi (ditlhamo) tše o ka di dirišago go tima mollo

- Ditimamollo – mohuta wa meetse goba wa puere ye e omilego.
- Dira setimamollo ka mapanta a raba a kgale a motšhene goba ka mokotla wo o kolobilego. Ka go betha mollo ka lepanta leo goba ka mokotla wa go koloba o tšhabiša moya (oksitšene) wo o hlokegago go tukiša mollo. Ge oksitšene e fokotšega mollo o tla boela fase wa ba wa tima.
- Diriša digašetši tše di rwalwago magetleng (*rucksack pumps*) go kolobiša dimela le bjang bjo bo lego kgauswi goba pele ga mollo. Digašetši tša mohuta wo di na le mohola gape ge go lekolwa ge eba go ka ba fao mollo o nyakago go tsoga gape mola o timilwe.
- Diriša ditšhelo tše di swarago meetse ka bontši le pompo ye e ka gašago meetse a go lekana.

Kgatišopaka ya Grain SA ya batšweletši ba ba hlabologago

BALA KA GARE:

- 3 > Lenaneo la rena la dikolo le eta pele
- 7 > Tsebana le...Monica Mathamba
- 8 > Dipelaelo tše di hlagišitšwego Khonkreseng

7

8

Moh Jane o re...

Matšatšing ano thelebišeneng, seyalomoyeng le dikuranteng go begwa kudu ka bosenyi le boradia. Na batho ba rena ba hloma bjang? Ditheo le maitshwaro a rena a feletše kae? Mohlamongwe re swanetše go bolela ka maitshwaro.

Maitshwaro mošomong (*work ethics*) a akaretša moya, boitshwaro, tlhompho, kgokaganyo le tsenelelano – ke go re ka moo motho a phedišano le ba bangwe. Potšišo ye bohlokwa mabakeng afe le afe ke gore na se se lokilego le gona se amoglegago ke sefe, mme se se fošagetšego le gona se hlalefetšago ke sefe?

Mengwageng e se mekae ye e fetilego go bile le dikhamphani le ge e le batho bao maitshwaro a bona mošomong a bego a belatša le gona a ilego a huetša ba bangwe gampe. Maitshwaro a mohuta wo a akaretša le a batho bao ba ikhomolelago le ge ba lemogile gore ba bangwe ba dirile seo se belatšago.

Maitshwaro mošomong, ao a akaretšago botshpegi, go phetha mošomo gabotse, go bona mohola wa seo o se dirago, go ba le moya wa boikemišetšo le maikutlo a gore o karolo ya leano le legolo, a bohlokwa kudu. Re se ke ra na rata fela go dira seo se lokilego, eupša re swanetše go fišega go dira bjalo. Maitshwaro mošomong a tšwa ka gare, a hlolega pelong ya motho.

Temong go na le dibaka tše mmalwa fao motho a ka bolelago maaka le go hlalefetša batho. Gopola batho bao ba adimago tšhelete mme ba se e bušetše ge puno e rekišitšwe; goba balemi bao ba bjalo go dibjalo mme ba re go rekiša puno ba dire e ke ga se ba buna selo; goba bao ba adimago tšhelete ya go bjalo dihektare tše di itšego mme ba bjalo go feta fao (ka go realo ga ba diriše dinyakwapšalo (*inputs*) tšohle mašomong ao a šupilwego). Go sa na le batho bao ba sa hlomphego dikotraka tša bona; bao ba kgopelago tšwarelo ge ba sa tšwele pele mola lebaka e le gore ba paletšwe ke go šoma ka maatlā; batho bao ba rekišago dilo tšeo e sego tša bona; batho bao ba rekago dilo tšeo di utšwitšwego...re ka tšwela pele.

Ge re nyaka go tiiša temo nageng ya rena re tla swanela go boela ditheong tše botse e lego potego, boineelo, tshekego le tlhompho. Mongwe le mongwe, go akaretša le bahlankedi ba mmušo, o swanetše go šoma ka mafolofolo letšatši ka letšatši. Ke wona mokgwa o nnoši wo re ka atlegago ka wona. Ge o nyaka go fetola mokgwa woo dilo di dirwago ka wona, iphetošele pele wena ka bowena. Bea mohlala woo ba bangwe ba ka o latelago, eba motho yo a botegago. A re boeleng maemong ao go ona re ka kgonago go bolela ka potego ra re: lentšu ga le kube, go kuba monwana, ke go re "*my word is my honour*".

Šireletša puno ya gago go mollo

- Diriša dišofolo, diharaka le digarafo go kgola sekgaotšamollo (*firebreak*) (sekgoba seo se thibelago mollo go tšwela pele). Sekgoba se ke lefelo leo le swanago le tsela ye e kgotšwego, fao go tlošitšwego tšohle tše di ka swago. Ge morumo wa sekgoba se, wo o lego ka thokong ya fao mollo (phefo) o tšwago gona, o gotetšwa, mollo wo mofsa wo o kgonana fela go tukela moo phefo (mollo wa hlaga) e tšwago gona, e sego thokong yeo phefo e gapelago mollo wa hlaga (*burns against the direction of the wind*).
- Diriša dišofolo le diharaka go tima mollo wo o goditšwego, ka mohlaba le mmu. Di diriše gape go tloša bjang le makalana ao a ka swago gabonolo.
- Diriša dithipa tša mohuta wa hand slashers go ripa bjang le dimela tšeo di sego tša fišwa ke mollo wo o o goditšego gore di se tiiše mollo wa hlaga wo o lebilego fao.

Go lwantšha mollo

- Lwantšha mollo go tšwa thokong e tee goba tše pedi, o leke go sesefatša bokapele bja wona.
- Ge go kgotšwe sekgoba sa go kgaotša mollo (*fire-belt*) goba ge go na le mollwane wa tlhago go swana le noka, leka go gatelela mollo mollwaneng woo (*narrow the fire against the barrier*).
- Emiša batimamollo mafelong a a itšego gore ba time mellwana yeo e gotetšwego ke dihase tše di tšewago ke phefo. Phefo ye e fokago ka maatlā e ka rwala dihase bokgole bja kilometara.
- Go bohlokwa gore mollo o bethelwe thokong ya fao o tukago gore dihase di se gapelwe bjanyeng le ge e ka ba matlakaleng ao a sešogo a swa.
- Ela hloko ka mehla gore phefo e fokela thokong efe.

Ge mollo o timilwe

Mola mollo o timilwe, tše di latelago di swanetše go dirwa:

- Kgonthiša gore batimamollo ga se ba gobala.
- Sepela lefelong leo le swelego lebaka la diiri tše di sego ka fase ga tše tharo go kgonthiša gore mollo o se tsoge gape.
- Bušetša dithamo madulong a tšona a a

nepagetšego.

- Tlatša ditšhelo tša go swana le dikoloitanka meetse ka bofsa.
- Lokiša dithamo tše di ka bego di senyegile.

Dikeletšo mabapi le go kgola sekgoba sa go thibela mollo

Mongnaga yo mongwe le yo mongwe yo nageng ya gagwe go ka thomago mollo goba wa phatlalala go tloga fao, o swanetše go kgola le go hlokomela sekgoba sa go thibela mollo ka thokong ya gagwe ya mollwane wa gare ga naga ya gagwe le naga efe le efe ye e bapanego. Ke tshwanelo le boikarabelo bja gago go kgonthiša gore mollo o se ke wa thoma nageng ya gago. Go beakanya dikgoba tša go thibela mollo ke mošomo wo bohlokwa woo o ka šireletšago wena le polasa ya gago (naga, meago, dibjalo le diruiwa) go kotsi. Beng ba dinaga tše di neanago mellwane ba ka dumela go kgola sekgoba sa go thibela mollo se se hlakanetšwego (*common firebreak*) bokgole bjo bo itšego go tloga mollwaneng. Sekgoba sa go thibela mollo:

- Bophara le botelele bja sona e swanetše go ba bjoo bo ka kgonago go šitiša mollo gore o se tšhelele nageng ye e bapanego;
- Se se ke sa hlola kgogolegommu; le
- Se swanetše go kgolwa gabotse gore se hloke dilo tšeo di ka swago tšeo di ka tshedisetšago mollo nageng ye e bapanego.

Nepo ya sekgoba sa go thibela mollo

Nepo ya sona e ka ba:

- Go šitiša go phatlalala ga mello ye e laolwago le yeo e sa laolwego;
- Go thea lefelo leo mollo o ka tingwago gona;
- Go thea lefelo leo mollo wo o tukelago thokong ya mollo wa hlaga (*back burns*) o ka thongwago gona;
- Go thea lefelo leo go ka thongwago go tima mollo go tloga go lona; le
- Go thea lefelo leo mollo o ka lwantšhwago go tloga go lona.

JANE MCPHERSON, MOLAADI WA LENANEOTLHABOLLO LA BATŠWELETŠI LA GRAIN SA

Lenaneo la rena la dikolo le eta pele

KA NGWAGA WA 2010 GRAIN SA E ILE YA THOMA LENANEO LA DIKOLO KA THUŠO YA TRASETE YA LEHEA. LENANEO LE LE ILE LA ATLEGA GABOTSE. RE KGOPETŠE TRASETE YA LEHEA GO RE THUŠA GAPE KA TŠHELETE YA GO SEPEDIŠA LENANEO LA DIKOLO NGWAGENG WA 2010/2011. TRASETE YE E DUMETŠE KA BOTHO GO LEFELA MAETO A RENA A GO YA DIKOLONG.

Go bohlokwa gore re hlohleletše bana go lemoga mohola wa temo bjalo ka mothopo wa dijo le tlhale, bjalo ka seo se kgathago tema ye bohlokwa ekonoming, seo se hlalago mošomo le seo se ka hlagišago boiphedišo. Badudi ba Afrika bao ba fetago seripagare sa palomoka ba na le mengwaga ya ka fase ga 20. Bana ke badiriši ba gonabjale le bareki le bašomi ba ka moso. Ge re ka ba lemoša mohola wa temo ka kakaretšo ka pela, kudu wa intasteri ya lehea, re ka tshepa gore ba tla kwešiša bohlokwa bja wona ka pela le gona.

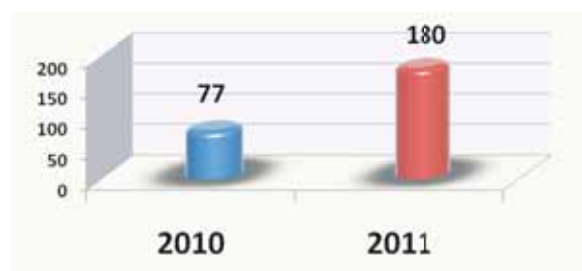
Lenyaga nepokgolo ya morero wa rena e be e le go tšweletša di-DVD tše tharo tša go fapafapana tšeo di swantšhago temo, intasteri ya lehea le ge e ka ba temo bjalo ka mokgwa wa boiphedišo. Go na le bana ba bantši kudu – sekolong se sengwe le se sengwe re swanetše go tšea sephetho mabapi le ge eba re nyaka go bolela le bana bohle ka nako e tee (dihlopha tše kgolo di šitiša bana go theeletša ka šedi le go kgatha tema dipolelišanong) goba re nyaka go boledišana le bona ka dihlophana (seo se rago gore mofahloši o swanetše go boeletša thuto ye e itšego gammalwa). Ka kgwedi ya Oktoboro 2010 re ile ra kgopela ba AgriSETA go re thuša ka lenaneo le. Bona ba ile ba dumela go ntšha R360 000 go tšweletša di-DVD tše tharo. Re ile ra amogela tšhelete yeo ka lethabo mme ra nyaka khamphani ye e kgonago go gatiša di-DVD tšeo. Mafelelong ra kgetha Martie Willemse wa Noline Productions go tšweletša DVD ya mathomo, le PW van Wyk wa AgriTV go tšweletša ya bobedi.

Bafahloši ba ile ba hlaolwa dileteng tša go fapafapana, e lego Feistata, Leboa-Bodikela, Leboa-Bodikela/Gauteng, KwaZulu-Natala, Kapa-Bohlalabela, Kapa-Leboa le Mpumalanga. Pakeng ya mathomo re ile ra etela dikolo tše 180 moo baithuti ba ilego ba bontšhwa DVD. Yona e hlamilwe ka mokgwa woo o kgontšhago mofahloši go e emiša mafelong a mararo gore a rerišane ditaba tša yona le baithuti. Morago ga pontšho ya DVD sekolo se fiwa lengwalo le legolo la tsebišo (poster) leo le gopotšago bana diteng tša DVD ya mathomo – DiJo, Tlhale le Bophelo.

Baithuti ba mmalwa ba ile ba botšišwa ge eba letšatši leo le ile la ba tšwela mohola na. Ba arabile ka moo go latelago.

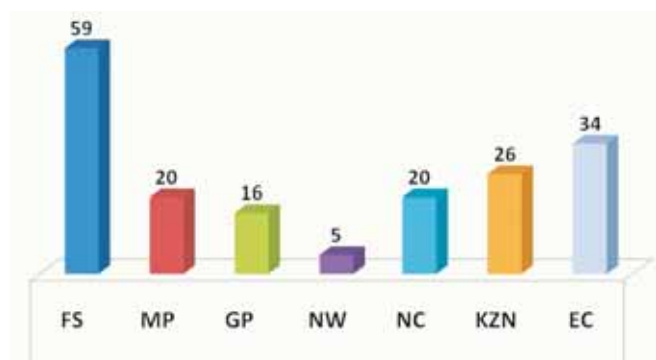
Baithuti bao ba ilego ba amega leetong la paka ya mathomo ya 2011.

Dikolo tše di etetšwego pakeng ya mathomo ya 2010 le 2011.

Baithuti bao ba ilego ba tšenela dipolelišano tša paka ya mathomo.

Dikolo tšeo di etetšwego diprofeseng tša go fapafapana pakeng ya mathomo ya 2011.

Lenaneo la rena la dikolo le eta pele

Moliko, Tebello le Doreen, baithuti ba Quibing Senior Secondary School

"Ga ke tsebe gore nka thoma bjang, fela nka re ke ithutile tše ntši mme nka thaba go ithuta tše dingwe gape. Ke kgolwa gore go bohlokwa kudu go bjala mehlare le tše dingwe gore re kgone go phela maphelo a rena re thabile go ya go ile. Go feta fao ke ithutile gore mošomo wa go bjala ga se wa belemi fela, rena bafsa re swanetše go ithuta ka ga temo gore re kgone go tšweletša dijo go leša ba bangwe. Ka fao go tloga le-hono ke tlo beakanya serapana sa ka sa merogo ka ge ke ithutile gore nka phethagatša dilo ka go bjala. Ka fao ke thakgetše kudu mme ke nyaka go leboga ba Grain SA ge ba re rutile ka moo temo e ka bago bohlokwa ka gona. Ka go realo ke romela Grain SA ditšhegofatšo tša ka. Modimo a a ba felegetše go fihla re kopana gape."

Mosamo, Mokhele P, Diphapang, Radimo le Mokhetni M ba Le Reng Secondary School

"Re ithutile dilo tše ntši tše re bego re sa di tsebe, go swana le gore karolo ya 90% ya dijo tša lefase e tšweletšwa ke balemi. Go nyakega balemi ba bahlano go tšweletša beka (burger) e tee. Ba bangwe go rena ba be ba sa tsebe gore diaparo di dirwa ka boya bja diruiwa mme diruiwa le tšona di bopa karolo ya temo. Re be re gopola gore temo e akaretša bolemi fela, eupša lethono re lemogile gore ga go bjalo. Balemi ba bohlokwa kudukudu ka ge ntle le bona dijo di ka se be gona."

Thabiso Msomi wa Linpark High School

"Ee, poledišano ye e re laeditše ka moo dijo tše re di jago di fihlago go rena le ka moo di dirwago ka gona. E re bontšhitše gape lehlakore le lengwe la temo le mehola ya lona. E re hlalošeditše ka moo diaparo tše re di aparago di dirwago le ka moo di tlišwago go rena."

Bongani & Sechaba ba Thabo Thokoza Secondary School

"Ee! Tsebišo e be e kwagala gabotse mme e okeditše tsebo ya rena ya temo. Ga re kgone go phela ntle le temo. Ka kakaretšo go na le tsenele-lano ye botse gare ga balemi le tikologo fao ba tšweletšago dijo ka diruiwa le dibjalo. Re ithutile gore tše re di aparago di tšweletšwa ka temo, le gore sonoplomo e tšweletša oli, le gore leokodi le ka fetošwa marokgo (jeans) a ditaele tša go fapafapana. Re ithutile gape gore fotosintese e diragala dimeleng tše tala le gore klorofile (setalafatši) e hlagišwa ke tšona dimela tše tala. Re a go leboga Grain SA, o re thabišitše."

Sandile Mohunu wa Sarel Cilliers High School

"Ee, ke kgolwa gore rena batho re no amogela dilo tša temo ntle le go gopola. Ga se nke ke nagana ka dilo tšohle tše ke kwelego ka tšona lethono. Bjale ke tseba gore ditšweletšwa tša go swana le leroro la "cornflakes" ga di no tšwelela gabonolo ka moo re gopolago. Ke nako ya gore re lebelele tlhago ka mokgwa wo mofsa, wa go loka. Tšwela pele ka mošomo wa lena wo mobotse. Se lahlegelwe ke mafolofolo a lena..."

Ramona Steenkamp wa Pionier Hoërskool

"Ee, poledišano e be e kgahliša kudu le gona e be e le ya mohola wo mogolo. Ge e le nna ke tloga ke hlompha tše ke di jago le fao di tšwago, go feta pele. Ke le leboga ge le re file tsebo yeo, le re thabišitše kudu. Ke kgopela gore le tšwele pele go dira bjalo gobane go bohlokwa."

Londeka Mhlango wa Wartburg Kirchdorf School

"Ee, lethono ke lemogile gore tekanyo ya 90% goba go feta ya dilo tše re di dirišago ka mehla di tšwa temong. Re na le mokgwa wa go no amogela dilo tše re di jago le tše re di aparago, mme gantši ga re leboge tše bontši bja balemi bo re direlago tšona, go šoma ka maatla ga bona, diruiwa tše di hlabjago go re fa nama le go re direla meraba ya letlalo le boya. Ka fao e be e le mpho le tlhompho ye kgolo go rutwa le go eletšwa ke Grain SA ka dilo tše. Ka fao ke gopola gore ka lehlakoreng la rena re ka hlokomela go feta ka moo re dirago ra fokotša tšhilafatšo ka ge e senya naga ya rena."

Letshabo Ipeleng wa Sensile Combined School

"Ke ithutile tše ntši mabapi le moo ditšweletšwa di tšwago le moo di yago pele ga ge di eba dijo tše di sego tša apewa. Re ithutile ka moo dimela le diruiwa di lego bohlokwa go rena le tše di re fago tšona. Re ithutile gape tshepelo ya dijo go tloga kगतong ya mathomo (primary sector) go ya kगतong ya boraro (tertiary sector) go fihlela ge di eba ditšweletšwa tše di feletšego. Diho di re fa dimineral le tlhale."

Malefane Retshedisitswe wa Boitumelo Secondary School

"Ke lemogile gore ntle le temo re tlo bolawa ke tlala le gona re tlo hloka diaparo. Go ya ka nna temo ke selo se sebotse go batho, diphoofolo le tše dingwe. Ke nyaka go hloheletša batho bao ba bolayago diphoofolo le dimela gore ba tlogele go dira bjalo gobane ge ba tšwela pele re tlile go tlaišwa ke go hloka dijo, fenitšhara ya dikota le materiale ya go aga dintlo. Go feta fao re tlo hlaka ka go hloka dingwalelo, mme ge re bolaya diphoofolo/diruiwa re tlo hloka diaparo le dijo. Ke kgahlegile kudu..."

Pono Shembe wa Zakhe Agricultural College

"Leeto le go nna le bile le mohola mme ke na le nnete ya gore bontši bja baithuti bo kwana le nna, ge e se bona bohle. Ke ithutile tše ntši ka leeto le, kudu gore bontši bja dinyakwa tša batho bo sepelelana le intasteri ya temo. Mabapi le toropofatšo le koketšo ya setšhaba temo e kgokaganya dipolasa le metsemego- lo. Temo e kgatha tema ye bohlokwa kudu tšweletšong ya dijo lefaseng ka bophara. Bontši bja diaparo bo theilwe godimo ga tšweletšo ya temo. Re letetše leeto le le latelago ka phišego!"

Rebecca Ntsapi wa Boitumelo Secondary School

"Ke lemogile gore ntle le temo re tšile go tšaišega mme go ka se be le batho ka ge ba ilo hwa. Ntle le temo go ka se be le diaparo, dijo le tšhireletšo. Temo e bohlok- wa bophelong bja rena gobane ntle le yona go ka se be le dilo tše ntši lefaseng. Ke a leboga!"

Moshane Paballo Vinoliah wa Rainbow High School

"Ee, go be go thakgatša kudu ka ge ke ithutile tše ntši mabapi le temo. Ke motho wa tlhompho le kwešiša mme ka baka la leeto la lena ke kwešiša tše ntši mabapi le temo ebile ke nyaka go ithuta go feta fao. Tsebišo ya lena ke ye botse kudu. Ke kganyoga go ithuta temo ka go tseenelela mme ke holofela gore go na le dibaka tše mmal- Grain SA, Moh A Thomas, a ka mphetola. Nka rata ge le ka tšwetša pele mošomo wa lena wo mobotse, e sego sekolong sa rena fela, eupša le dikolong tše dingwe."

Callum Estchmaier wa Weston Agricultural College

"Ee, re hlogile kudu gobane leeto la mohuta wo le re lokišetša boiphedišo bja bolemi ka moso. Polelo ye e re thušitše gape go bona ka moo bolemi bo lego bohlokwa mabapi le dijo, diaparo, dieta le enetši. Go feta fao ba leka go re hlohleletša go ela temo hloko."

Jaco Hulme wa Linpark High School

"Tsebišo ya lena e nkgahlile kudu ka ge ke lemogile gore se sengwe le se sengwe seo re se jago le gona re se aparago se tšwa tthagong. Ke ithutile gore balemi ba kgatha tema ye bohlokwa bophelong bja rena ka ge ba bjala dibjalo tšeo di tšweletšago dijo tše re di jago le gona ke lemogile gore merogo ye mentši ye re e jago e tšwa mmung wo mobotse. Balemi ba kgonthiša gore diruiwa tše re di jago di itekanetše gabotse mme ke lem- ogile gore mmu o bohlokwa kudu bophelong bja rena. Batho ba swanetše go hlokomela tllhago gobane tšatši le lengwe re ka hloka dijo ka ge gonabjale re diriša lehea la ditone tše e ka bago milione ka ngwaga mme ge re tšwela pele ka mokgwa wo lefase le ka tla la ba kotsing. Se se tloga se nkgopoditše tšeo re nago le tšona le gore re swanetše go leboga."

Monique Pretorius wa Winburg High School

"Ee, ke ithutile gore ge re feditše sekolo re ka fetola maemo a ditaba ge re ka ya ra šoma polaseng go thuša gore batho bohle ba be le dijo. Gape lehono ke lemog- ile fao dijo tše re di jago di tšwago gona; ga go bonolo ka moo re gopolago ka gona go tšweletša dijo tše. Ga se nke ke itshwenya go gopodišiša tšhepelo ya tllhagišo ya ditšweletšwa ka tseenelelo, eupša tsebišo ye e ile ya nkgahla kudu. Ke leboga go menagane!"

Londeka Mkhize wa Estcourt High School

"Ee, ke kgahlegile ka ge ke ithutile gore go na le dikarolo tše mmalwa temong. DVD e kgonne go re hlalošetša dilo tše ntši ka mokgwa wo o kgahlišago. E nthutile gore go na le methopo ye mentši ya mohola wo mogolo gomme re swanetše go e hlokomela. Re leboga kudu ge go na le batho bao ba šomago go re lemoša dilo tša mohuta wo mme re letetše leeto le le latelago ka phišego."

Makotsoang Sello wa Louw Wepener Combined School

"Ee, ka gobane go a kgahliša go oketša tsebo ya temo, mme ke ithutile gore mmu ke mothopokgolo lefaseng. Tšohle tše re di hwetšago lehono di tšwa go diruiwa le mmu, mme go nna tsebišo ya lena e be e le boitemogelo bjo bobotse kudu. Rakgolo wa ka le yena e be e le molemi, eupša o be a se na boitemogelo bja go swana le bja tate yo a bjalo go matapola. Nna nka rata go tšwetša bohwa bja bagologolo ba ka pele. Mme tate a ka kgahlega. Ka fao se ke ithutilego sona nka se ke ka se lebala. Ke leboga go menagane."

Mtabane Egnar wa Lere-La-Thuto School

"Tsebišo ya lena e nkgahlile kudu ka ge dilo tše dingwe ke be ke sa di tsebe. E nthutitše kudu. Ke kganyoga gore Grain SA e boe gape. Ke be ke sa tsebe gore reise e mela mmung le ge e ka ba mee- tseng. Se sengwe seo ke ithutilego sona seo ke bego ke sa se tsebe ke gore bagologolo ba rena ba be ba swanela go tsoma diphoofolo gore ba hwetše tša go apara mola rena re di reka mabenkeleng. Ke ithutile go feta ka moo ke bego ke letetše. Ke kgopela gore le boe le tle le bontšhe bao ba sego ba bona. Ba tlo makala ge ba bona tšeo nna ke di bonego lehono. Di nkgahlile kudukudu go feta!"

Re nepiša Dihlophathuto tša Kapa-Bohlabela

NAGATEMEGO YE E KGONAGO GO DIRIŠWA KE MALOKO A DIHLOPHATHUTO TIKOLOGONG YE KE YEO E KA BAGO DIHEKTARE TŠE 2 152. NAGA YE KE NAGAKOPANELO, NAGA YEO E LEGO YA MMUŠO EUPŠA E LAOLWAGO KE PUŠOSETŠHABA. MOLEMI YO MONGWE LE YO MONGWE O NA LE “TU-MELELO YA GO DULA” (PERMISSION TO OCCUPY (PTO)), SEO SE SWA-NAGO LE KWANO YA KHIRIŠO. MOLEMI A KA SE KE A BA MONG WA NAGA YE A E LEMAGO, EUPŠA LELOKO LEO LE KA SE KE LA AMOGWA NAGA YEO.

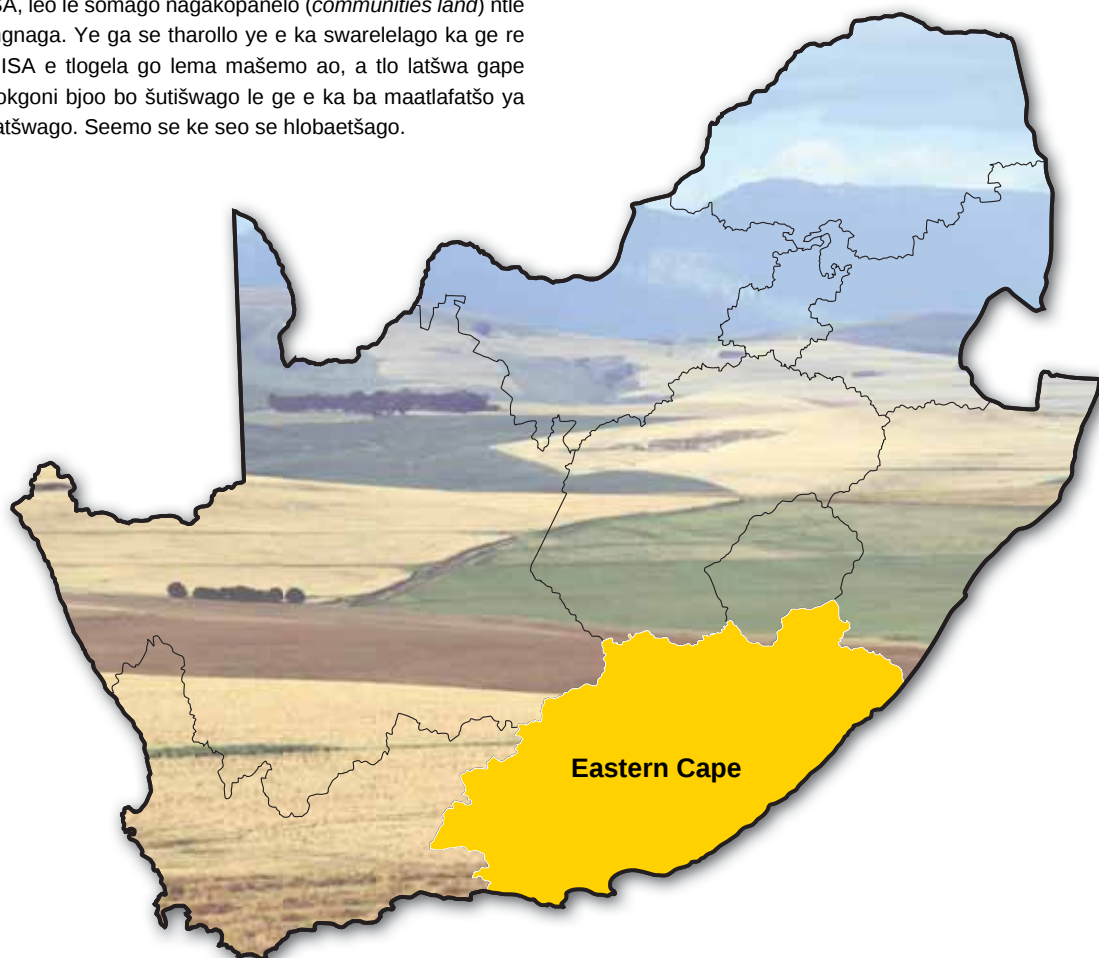
Sehleng sa gonabjale balemi ba paletšwe ke go bjala mašemo a dihektare tše 857. Mabaka a akaretša theko ya godimo ya dinyakwapšalo (*inputs*) le ditshenyegelo tša godimo mabapi le go diriša bakontraka. Balemi ga ba kgone go ithekela didirišwa le ditrekere ka ge dithekišo tše ba di amogelago ge ba rekiša mabele a bona ke tša fase mme dipoleo tša bona ke tše nnyane. Balemi ba bantši bao ba sa lemago naga ye ba tšofetše mme ba tshepa kudu diphenšene tša batšofadi tše ba di amogelago. Balemi ba ba tšofetšego ga ba dumelwelelwe thušo ya tšhelete go swana le dikadimo tše di fiwago ke dipanka mme ka fao ga ba kgone go oketša naga ye ba e bjalo ka tšhelete yeo ba nago le yona.

Karolo ye kgolo ya nagatemego ga se ya agelelwa, ka fao balemi ba leb-anwe ke tahlego ka baka la diruiwa tše di fulago mašemong ao a bjetšwego. Lenaneo la CASP la Kgoro ya Temo le tšea sebaka mabapi le infrastraktša ya go swana le kagelelo. Lenaneo le legologolo la tšweletšo ya dijo le fokotšega ngwaga le ngwaga mme go thušwa balemi ba se kaenyana fela ka lenaneo le go bjala dibjalo tša bona. Balemi ba magaeng ba kgopela thušo lenaneong la ASGISA, leo le šomago nagakopanelo (*communities land*) ntle le go amantšha bengnaga. Ye ga se tharollo ye e ka swarelelago ka ge re tseba gore ge ASGISA e tlogela go lema mašemo ao, a tlo latšwa gape gobane ga go na bokgoni bjoo bo šutišwago le ge e ka ba maatlafatšo ya nnete ye e phethagatšwago. Seemo se ke seo se hloaetšago.

Maloko a sehlophathuto a kopana gatee ka kgwedi. Boleloko bja sehlophathuto bo na le mohola wo mogolo ka ge balemi ba kgona go neelana dikgopolo le go hlaola dinyakwathuto (*training needs*) tša bona, le ge e ka ba go eletšana le go thušana. Balemi ba magaeng ba kgole le balemikgwebo mme go na le balemi ba se kae fela bao ba lemago ka mokgwa wa balemikgwebo. Tlhabologo mafelong a e a nanya, eupša ke thabile go bega gore tšwelopele e a bonala. Balemi ba diriša peu ya mapastere (*hybrid seeds*) le monontšha mme ba leka ka maatla go laola mengwang mašemong a bona a lehea.

LAWRENCE LUTHANGO, MOLOMAGANYI WA PROFENSE WA LENANEOTLHABOLLO LA BALEMI LA GRAIN SA

Tsebana le...

Monica Mathamba

MONICA MATHAMBA O DULA LEFELONG LA TAOLO LA MTHATHA MBOZISA MOO E LEGO LELOKO LA MOKGATLO WA BALEMI WA MBOZISA. MONICA O LEMA NAGA YE E LEGO NAGENGKOPANELO MME O KCONN GO AGELETŠA MAŠEMO A GAGWE A DIHEKTARE TŠE DI SELELAGO.

Monica o tsenetše dithuto tše di latelago tša Grain SA: Tsebišo ya Tšweletšolehea le Thuto ye e Phagamego ya Tšweletšolehea. Monica o kaonafaditše go tšweletša lehea ga gagwe ka go diriša tsebo le bokgoni bjoo a bo humanego ka go ba leloko la Grain SA. O be a tšweletša ditone tše tharo le seripa godimo ga hektare (3,5 tone/hektare), eupša gonabjale o tšweletša ditone tša nne le seripa godimo ga hektare (4,5 tone/hektare).

Ditshenyegelo mabapi le tšweletšo ya dibjalo tša gagwe o di lefela bjang?

O lefela ditshenyegelo tša gagwe ka boyena mme o belatšwa ke mokgatlo wa tšhelete woo a kgopelago kadimo go wona ka ge o dumelela dikadimo morago ga nako mola sehla se fetile.

Dinyakwapšalo (inputs) tša gagwe o di hwetša kae?

Monica o reka dinyakwapšalo tša gagwe dikoporasing tša Mthiza Farm-

ers Co-op le East Cape Co-op. Ditheko e tloga e le tša godimo mme barekiši ga ba thuše bareki ka go ba fa dikeletšo tša thekniki.

Tema ye e kgathwago ke ba mmušo temong ke efe mme ba e phethagatša bjang?

Tema ye e kgathwago ke ba mmušo ke go fa batšweletši keletšo le bokgoni bja thekniki le ge e ka ba go hloma infrastraktšha. Monica o re mmušo ga o kgathe tema ye o swanetšego go e kgatha ka ge o sa phethagatše maikemišetšo a wona.

Katlego ya gagwe o gopola gore e theilwe godimo ga eng?

Monica o gopola gore katlego ya gagwe e theilwe godimo ga phišego le go šoma ka maatla. O kgolwa gore dipelo tša gagwe di kaonafaditšwe ke tirišo ya peu ya mapastere (*hybrid seeds*), monontšha le dibolayangwang tša go laola mengwang. Lenyaga Monica o kganyoga go reka didirišwa tše dingwe gape, kudu segašetši sa mohuta wa *boom sprayer*.

LAWRENCE LUTHANGO, MOLOMAGANYI WA PROFENSE WA LENANEOTLHABOLLO LA BALEMI LA GRAIN SA

PULA IMVULA

**Kgatišo ye e tšweletšwa ka
thušo ya Maize Trust.**

GRAIN SA

PO Box 88, Bothaville, 9660
▶ (056) 515-2145 ◀
www.grainsa.co.za

MOLAODI WA LENANEO

Jane McPherson
▶ 082 854 7171 ◀

SETSEBITSEBI: THUTO LE TLHABOLLO

Willie Kotze
▶ 082 535 5250 ◀

SETSEBITSEBI: DITIRELO TŠA NAGA

Danie van den Berg
▶ 071 675 5497 ◀

PHATLALATŠO: PULA-IMVULA

Debbie Boshoff
▶ (056) 515-0947 ◀

BALAODIPROFENSE

Daan Bosman
Mpumalanga (Bronkhorstspuit)
▶ 082 579 1124 ◀

Johan Kriel
Free State (Ladybrand)
▶ 079 497 4294 ◀

Tonie Loots
North West (Zeerust)
▶ 083 702 1265 ◀

Jerry Mthomboti
Mpumalanga (Nelspruit)
▶ 084 604 0549 ◀

Lawrence Luthango
Eastern Cape (Mthatha)
▶ 083 389 7308 ◀

Jurie Mentz
KwaZulu-Natal and Mpumalanga
▶ 082 354 5749 ◀

Ian Househam
Eastern Cape (Kokstad)
▶ 078 791 1004 ◀

PEAKANYO LE KGATISO

Infoworks
▶ (018) 468-2716 ◀
www.infoworks.biz

**PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA
MALEME A A LATELAGO:**

Sesotho sa Leboa,
Seisemane, Seafrikanse, Setswana,
Sesotho, Sezulu, Sethosa.

**Nepo ya rena ke go tšweletša kgatišo ya
maemo a godimo. Ditshwayatshwayo dife
kapa dife tše di ka bago gona mabapi le
dikagare goba peakanyo ya yona, di ka
romelwa go Jane McPherson.**

Dipelaelo tše di hlagišitšwego Khonkreseng

**MNA JAN BOTHA WA THABA'PATCHOA O
HLAGIŠITŠE DIPELAEO TŠE MMALWA LEGA-
TONG LA BATŠWELETŠI BA BA HLABOLOGAGO
KA NAKO YA KHONKRESE YA NGWAGA YA
GRAIN SA KA LA 9 MATŠHE 2011. O ILE A
NEPIŠA KUDU DITLHOHLO TŠE BATŠWELETŠI BA
BA HLABOLOGAGO BA LEBANEGO LE TŠONA LE
GO PALELWA GA MMUŠO GO BA THUŠA.**

"Bjalo ka batšweletši ba baso re lebanwe
ke ditlhohlo tša go swana le tše di lebanego
batšweletšikgwebo, mme gantši ditlhohlo tše di
re hlolela mathata a magolo ka ge re hloka tša
go re thekga." Jan o ile a realo a ba a tšweletša
mehlala ya mathata ao ba lebanego le ona le ka
moo mmušo o paletšwego ke go ba thuša.

Pelaelo ya mathomo ye a e hlagišitšego ke
maemo a a fokolago a pH ya mmu. O boletše ka moo
DAFF kua Freistata e ilego ya tshepiša batšweletši
kalaka ngwagola. Go dirilwe mebepe ya GPS, gwa
tšewa dišupommu, gwa dirwa ditšhišinyo, gwa
kgonthišwa bokaakang bja kalaka ye e hlokegago,
le gona tšhelete e be e le gona go ya ka tekanyetšo.
Tše ka moka di be di phethilwe pele ga kgwedi ya
Mei 2010, eupša le gonabjale kalaka ga se ya ba
ya tšhelwa mašemong. "Se se hueditše dibjalo tša
selemo ngwagola mme se tšilo huetša le korong ye e
bjalwago lenyaga," a realo Jan.

Pelaelo ya gagwe ya bobedi e ama maemo a
a fokolago a ditrekere le metšhene. O hlalošitše ka
moo ba Grain SA ba dirilego tekolo ye e feletšego
ya ditrekere le metšhene ya batšweletši ba 42 kua

Freistata, le ka moo DAFF e ilego ya kgopelwa go
ba thuša ka diranta tše dimilione tše pedi le seripa
(R2,5 milione) go lokiša ditlhamo tseo. Tekolo ye e
phethilwe pele ga 12 Matšhe 2010, eupša le gonab-
jale ga se gwa diragala selo.

Pelaelo ye nngwe ya gagwe e ama methapal-
alo le ditselameetse tše di senyegilego. "DAFF
e na le lenaneo la Tlhokomelo ya Naga leo le
šomago gabotse, eupša tekanyetšo ya yona e
hlaela kudu mme mmu o gogolega ka lebelo go
feta ka moo ba ka šitišago tshenyo ye."

O šupile gape le maemo a a fokolago a
ditsela tša naga ye le ka moo se se huetšago
batšweletši gampe ka gona. Morago ga fao a
bolela ka taba ya phetšaphulo. O ile a šišinya
gore: "Phetšaphulo e swanetše go laolwa ke
DAFF go ya ka lenaneo leo le bego le tsebja ka
la "bodem beskerming", ke go re pabalelomme.

Pelaelo ye nngwe ye a e boletšego ke go
palelwa ga bommasepala go laola mabala a metse
(commonage lands). Go feta fao o tshwenywa ke
mathata ao a sepelelanago le kgopelo ya kadimo
mabapi le tšweletšo. Jan o hlalošitše gore ngwagola
go ile gwa bjaltwa fela seripa sa 25% sa palomoka
ya mašemo a batšweletši ba baso ka baka la go se
hwetšagala ga dikadimotšweletšo. Dipelo tša bona
ke tše nnyane kudu go lokafatša dikadimo. Ba Grain
SA ba hlametše batšweletši ba 152 lenaneong la
bona maanokgwebo (business plans), bao ba bego
ba nyaka go bjala dibjalo tša selemo. Batšweletši ba
ba be ba hloka thušo ya lebakanyana go phethagatša
pšalo ya bona, eupša mmušo ga wa ke wa tšea
sephetho mabapi le taba ye. Jan o ile a re: "Dihek-
tare tše 27 000 di ka be di bjetšwe ke batšweletši ba
baso ba – ba mmušo ga se ba dira selo go ba thuša,
eupša ba re toto ya dijo e bohlokwa."

Jan o belatšwa gape ke ge balemiši ba sa
kgone go thuša batšweletši. "Ga ba ne boite-
mogelo bofe kapa bofe bja tirišo le gona bontši
bja bona ga bo ke bo fihla dipolaseng."

Mohlala wa mafelelo wo o šupago go palelwa
ga mmušo go ela dipelaelo tša batšweletši ba
ba hlabologago hloko, ke mokgwa wa Kgoro ya
Ditaba tša Naga wa go abela batho bao e sego
batšweletši naga. Jan o boletše gore: "Batšweletši
bao ba kgonago ba dutše ba hlakišwa ke go hloka
naga ye e lego ya bona, mola naga e abelwa bao
ba sa kgonego go e diriša."

Mna Jan Botha o feditše polelo ya gagwe
ka go kgopela Modulasetulo wa Khonkrese ka
phišego gore a fihliše molaetša wa bona go ba ba-
golo ba mmušo. "Ba mmušo ba šaetša batšweletši
ba baso mme re ka se ke ra fetola temo ge ba sa
thome go direla batho," a ruma bjalo.

**ILANA KOEGELENBERG, MOTHUŠI
WA GRAIN SA**

